

Ю. В. БОНДАР*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ***“ХТО КЕРУЄ МИНУЛИМ, ТОЙ КЕРУЄ МАЙБУТНІМ...”¹**

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 26–38

Розглянуто проблематику створення і використання творів історичної літератури з метою цільового формування світоглядних установок, впливу на споживачів контенту у процесі здійснення політики.

Будь-яка людина, яка, за Аристотелем, — “істота політична”, у суспільно-ментальному вимірі є, безумовно, також “істотою історичною”. З’ясування питання “хто ти і звідки ти?” у смисловому сенсі не менш важливе, аніж пошук відповіді на те, “чого хочеш і куди йдеш?": усвідомлення себе, як частини історично організованої спільноти зі спільним минулим, сформованими уявленнями і правилами, значною мірою і зумовлює поведінкові моделі, вибудовує вертикальні й горизонтальні соціальні зв’язки, спонукає до тих чи інших соціальних дій, а зрештою, і визначає характер суспільства та напрям його розвитку. “Контроль” минулого — складник здійснення, легітимізації чинної та “кодування” смислів майбутньої влади.

Історія зосереджена і передається від покоління до покоління насамперед у письмових пам’ятках. Парадоксальну думку у зв’язку з цим висловлює відомий український науковець Борис Яценко, на думку якого істинна історія насправді зникає з появою власне писемності. Натомість, зазначає дослідник, з’явилася чудова можливість для політичних сил, які контролювали писання творів, змоделювати історію на свій розсуд, переписати її, прослідкувавши за тим, щоб у пам’ятках не збереглася альтернативна інформація [34, 438]. Дослідники минулого стикаються з неабиякими труднощами, намагаючись простежити діяння, приміром, єгипетських фараонів: часто в найдавніших текстах одні й ті самі звершення приписані різним людям – правителі були не проти “запозичити” досягнення інших, для чого на “сторінках” “кам’яних книг” просто стирали імена “суперників”, висікаючи натомість свої. Переінакшення минулого задля політичних потреб характерне і для інших первісних держав, зокрема Стародавнього Китаю. Давньокитайські писемні пам’ятки, що збереглися, мають, на думку дослідників, поза сумнівом, суб’єктивістський характер, свідчать про редагування і переписування їх у різні історичні періоди, що, як і у випадку з давньоєгипетськими письмовими джерелами,

¹ Джордж Орвелл, “1984”.

ускладнює завдання науковців скласти цілісну й неупереджену картину тогочасного суспільно-політичного розвитку [2, 156, 183–184].

“Творення” минулого, фальшування і привласнення чужої історії набули характеру “державного замовлення” в пізнішій Росії. “Московські, а пізніше російські царі розуміли, що без великого минулого неможливо створити велику націю, велику імперію, — пише відомий український історик Ярослав Дашкевич. — Для цього потрібно було прикрасити своє історичне минуле і навіть привласнити чуже. Тому московські царі, починаючи з *Івана IV* (Грозного) (1533–1584), поставили завдання привласнити історію Київської Русі, її славне минуле і створити офіційну міфологію Російської імперії” [5].

Попри поширений образ свавільного і жорстокого правителя, котрий основним аргументом у будь-якій ситуації вважав силу, Іван Грозний вочевидь розумів важливість гуманітарного складника у системі реальної політики. Перебуваючи під впливом Митрополита Макарія, який “вінчав” його на царство і, що наразі важливо, був одним із організаторів видавничої справи у Москві, Грозний надавав особливого значення писаному й друкованому слову, був, за свідченням сучасників, красномовним і високоосвіченим. За його повелінням у містах держави створювали школи, де духовні особи мали навчати дітей грамоті і “книжному письму”, було організовано уніфікацію релігійних творів, що, поза сумнівом, мало політично-ідеологічне значення: утвердження монархічного правління, християнізація приєднаних земель потребували видань, тексти яких не передбачали різночитань. Священникам на місцях було доручено переглянути усі богослужбові книги щодо помилок і виправити їх, а знайдені у продавців — відбирати і, так само виправивши, віддавати у церкви. У 1553 році у Москві створили і першу типографію, яка мала забезпечити тиражування “еталонних” та інших книг.

За Івана Грозного в Росії реалізували кілька прикметних книжкових проєктів [31]. Так, під керівництвом Макарія було упорядковано так зване Четві Мінеї — “Зібрання усіх книг, які читають на Русі”. Метою проєкту, втілення якого тривало майже 20 років, стало укладання санкціонованих церквою (а отже, і владою) книг для щоденного читання. Всього задумали 12 томів текстів — по одному на місяць. Відповідно була продумана і структура фактично серійного видання, уніфіковано оформлення і шрифти.

У XVI столітті були створені також і відомі “Домострой”, що регламентував і унормовував правила співжиття, та “Лицевий літописний звід” (“Цар-книга”) — 10-томна всесвітня історія “від створення світу” до часів царювання Івана Грозного. Літопис, що був виготовлений для царя на найкращому папері, спеціально купленому у Франції з королівських запасів, містить багато редакторських правок — зауважень, вилучень, вставок, — які, на думку дослідників, могли належати лише Івану Грозному, на що вказували насамперед зміст і стиль правок². Зокрема, була підкреслена правота царя у протистоянні

---

² Гіпотеза про власноручне втручання Івана Грозного в текст знайшла підтвердження після знайдення автографічного послання царя до Кирило-Білозерського монастиря і почеркової експертизи.

з боярами, уточнювалися обставини його хвороби 1553 року, коли Івана IV намагалися усунути від влади та ін. Відповідно до зауваг царя літопис згодом переробили. Зазнавав він “уточнень” і у пізніші часи.

Активно переінакшенням і привласненням минулого займався *Петро I*, який 1701 року видав наказ про вилучення усіх національних літописів, хронік, давніх історичних записів, церковних документів, архівів та інших писемних пам’яток, що належали поневоленим народам і насамперед українцям. У 1716 році було фальсифіковано так званий Кенігсберзький літопис, який доводив нібито спільність Київського та Московського князівств і обґрунтовував єдність слов’янських та фінських земель. Втім ані оригінал самого літопису, ані його “копія” не були оприлюднені. Фальшивка, пише Ярослав Дашкевич, стала “джерелом” для подальших літописних фальшувань, на основі яких 1721 року Московія проголосила себе Російською імперією, а московіти стали “росіянами”, вкравши таким чином в українців історичну назву “Русь”. Для написання, а фактично фальсифікації, російського минулого з Європи завезли професійних істориків, які, поступаючи на цареву службу, зобов’язувалися не розголошувати державної таємниці, до якої, напевно, належала і правда про минувшину, та ніколи не полишати територію Росії [5].

Продовжувачкою справи Петра I зі створення історичних міфів була імператриця *Катерина II*, у покоях якої зберігалися, стверджують, “Царствена книга” Івана Грозного (так само з виправленнями — вже новими) та інші літописи. Ревниво ставлячись до питання походження, імператриця повеліла написати нову, цілісну, історію російської держави, яка б ґрунтувалася на “документах” попередників.

4 грудня 1783 року Катерина II видала указ про створення під началом графа Андрія Шувалова “Комісії для складання записок про древню історію переважно Росії”, до якої увійшли найвідоміші тогочасні історики і діяльність якої тривала десять років. Робота комісії полягала не лише у збиранні та упорядкуванні давніх історичних письмових пам’яток, а й у переінакшенні їх відповідно до царських побажань. Так, були переписані, стверджують дослідники, “Слово о полку Ігоревім”, “Повість минулих літ”, “Лаврентіївський літопис” та інші давні твори. Деякі літописи переписували по декілька разів, оригінали ж їх знищували або засекачували. Іншим напрямом роботи комісії було створення літописів, які нібито належали до найдавніших часів і які мали б так само доводити запропоновану версію походження Російської держави. Жоден із численних новотворів, запевняє Ярослав Дашкевич, не має оригіналів, які б могли довести його істинність, що лише підтверджує масштабність фальсифікації [5].

Комуністична влада успадкувала імперську традицію фальшування історії, додавши до неї ідеологічних фарб та нового символізму, запропонувавши своє бачення минулого, яке мало відповідати завданням будівництва пропагованого майбутнього. Радянське суспільство, констатує сучасний російський дослідник Віталій Тихонов, було пронизано історичними міфами, творення яких відповідало концепції побудови нового суспільства [28, 190]. Показовою у цьому сенсі є позиція відомого пролетарського письменника

Максима Горького. Розмірковуючи про завдання авторів літературних творів у суспільному творенні, слідом за давньогрецькими софістами, які припускали можливість обману задля досягнення тієї чи іншої мети, він писав: "...міф і казка кажуть нам про право і корисність перебільшувати створене реальне з метою досягнення ідеального, бажаного, а також кажуть про позитивне і актуальне значення гіпотези в науці та в літературній творчості..." [10, 58]. Вторив собі Горький і на першому з'їзді радянських письменників, де з трибуни зібрання зазначив: "Міф — це вигадка. Вигадати — означає витягти із суми реального даного основний зміст і втілити його в образ — так ми отримали реалізм. Але якщо до смислу витягів з реально даного додати — домислити, за логікою гіпотези, — бажане, можливо і цим ще доповнити образ, — отримуємо той романтизм, який лежить в основі міфу і високо корисний тим, що сприяє збудженню революційного ставлення до дійсності, ставлення, що практично змінює світ..." [4, 444].

Джерела стверджують, що Максим Горький, сповідуючи, певно, ідею класово "правильної" літератури, хотів створити гурт авторів, які б переписали класичні твори на комуністичний лад, і саме такі видання мали поповнити публічні бібліотеки, звідкіля "першоджерела" потрібно було, відповідно, вилучити [11]. Таким чином створювався міфологічний образ світу, утверджувалися стійкі "релігійні" світоглядні парадигми, які, за висловом російського історика Владислава Смирнова, були "не здатні помічати чи сприймати факти, що не відповідають міфу" [23, 184].

Важливе значення "конструктори людини" надавали "правильному", саме книжковому викладу та тлумаченню історії. Ідеологічну функцію пропаганди і утвердження партійної концепції історичного розвитку виконував, зокрема, "Короткий курс історії ВКП(б)", створений в СРСР під керівництвом Йосипа Сталіна. Упродовж багатьох років цей підручник був основою формування марксистсько-ленінського світогляду радянських людей. З 1938 по 1953 рік "Короткий курс" видали 301 раз накладом 42 816 тисяч примірників на 67 мовах³ [3].

"Короткий курс", де прямо вказувалося, що його ціллю є виховання інтелігенції, посідав центральне місце в сталінській історичній міфології. На думку українського науковця Георгія Почепцова, цю книгу можна вважати і цілком художнім твором як за мовою, яка швидше нагадує газетний жанр чи мову мітингу, так і за тим, що Сталін працював з ним не за канонами наукового тексту, де потрібно відобразити дійсність якомога повніше і об'єктивніше, а за канонами художніми, де творчий замисел дає змогу переінакшувати реальність. Численні "вороги народу" просто були викреслені з історії як непотрібні для сюжету персонажі [16, 186, 301, 305].

Дослідники звертають увагу на особливо активне використання образів минулого в політико-інформаційній практиці СРСР 30-х років ХХ століття,

---

³ Після смерті Сталіна створили клон видання, який відтоді хоч і називався інакше — "Короткий курс історії КПРС", однак продовжував бути, як і попередник, наріжним у комуністичному офіційному вихованні.

що пов'язане не лише з внутрішніми ідеологічними потребами, а й з протистоянням, утім числі символічним, на зовнішній арені і насамперед з Німеччиною, де історія, міфологізація минулого відігравали “структуруючу роль”, були ідеологічним, доктринальним фундаментом побудови Третього рейху [32]. Воєнізоване суперництво зумовлювало необхідність створення взірців для наслідування і навіть поклоніння. Тому саме в цей час з'являються найрізноманітніші твори, завданням яких і була власне героїзація історії. Серед різноманітних форм і каналів поширення таких образів були і видавничі — книжкові видання, плакати, поштівки, журнали, газети та інша друкована продукція [28, 192–196]. Особливу увагу в Радянському Союзі надавали створенню “правильних”, “місіонерських” шкільних підручників, “формат” використання яких, на думку відомого французького історика Марка Ферро, дає можливість для, так би мовити, легітимного поширення ідеологій [32].

Підручники в Радянському Союзі фактично були засобом масової інформації, важливим, зазначає Віталій Тихонов, компонентом історичної легітимізації радянського ладу, тому їх написання контролювали на найвищому рівні [27; 33]. 15 травня 1934 року РНК СРСР та ЦК ВКП(б) ухвалили Постанову “Про викладання цивільної історії в школах СРСР”, де особливе місце відвели важливості шкільних підручників. Того ж таки року, 8 серпня, з'явилися сталінські “Зауваги щодо конспекту підручника з історії СРСР” [24], пізніше доповнені й іншими рекомендаціями Йосипа Сталіна, Андрія Жданова та Сергія Кірова, які фактично директивно запропонували концепт всесвітньої та вітчизняної історії, згідно з яким науковці надалі проводили дослідження та творили посібники й підручники.

Водночас із міфологізацією офіційної історії в СРСР усіляко боролися з національними історичними школами та працями, які, попри утиски, існували. Свідчить про це, зокрема, і уродженка України, союзний академік від 1953 року, одна з тих, хто сповідував і утверджував офіційний погляд на історію, автор підручника для середніх шкіл Ганна Панкратова. Характеризуючи свій час, вона пише: “Коли партія перейшла в рішучий наступ проти останнього капіталістичного класу — куркульства, боротьба на історичному фронті загострилася... Посилилася шкідницька ідеологічна робота буржуазних націоналістів. Так, наприклад, на Україні протягали “теорії”, пущені в хід австрійським шпигуном Яворським і групою українських нацдемів...” [14, 12].

Згаданого Ганною Панкратовою українського історика, академіка ВУАН Матвія Яворського, попри наближеність до влади, звинуватили у “націоналістичному ухилі”, заарештували і вислали на Соловки, де стратили разом з іншими в'язнями в урочищі Сандармох...

Нищили фізично і письмові пам'ятки та видання про минуле. Найвідомішою і водночас однією з найтрагічніших сторінок такого нищення є, певно, так звана (за прізвищем основного фігуранта) Справа Погружальського.

24 травня 1964 року співробітник російського відділу (за іншими даними — відділу марксизму-ленінізму) Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР Віктор Погружальський, який, стверджують, співпрацював

також із КДБ, здійснив навмисний підпал українського фонду та відділу стародруків, внаслідок чого було знищено близько 500 тисяч книг та інших одиниць зберігання, що розповідали і про найдавніші, домосковські, часи. У вогні згоріло приблизно 20 відсотків книжкового фонду бібліотеки, рідкісні видання, рукописи, зібрання документів (зокрема архіви Центральної Ради, “Київської старовини”, Бориса Грінченка та ін.), частина з яких навіть не була належно облікована та каталогізована, фонди україніки, які до 1932 року збирали за вказівкою Миколи Скрипника, а після його смерті були утаємничені, та чимало інших пам’яток.

Пожежа в столиці України, повідомляють дослідники Олег Бажан та Юрій Данилюк, не залишилась непоміченою для світової громадськості. Вже 25 травня до президії Академії наук УРСР звернулися посольства Сполучених Штатів Америки, Франції, які намагалися з’ясувати масштаби втрат однієї з найбільших книгозбірень Європи. Радіо “Свобода” щогодини передавало в ефір повідомлення такого змісту: “Звістка про пожежу в бібліотеці АН УРСР настільки жахлива, що не можна уявити собі, українська культура понесла непоправні втрати. Не лише українська культура, а й світова культура чимало втратила, оскільки в бібліотеці АН України зберігаються цінності, які мають всенародне значення” [1, 177].

Погружальського засудили до десяти років позбавлення волі, однак він не відсидів термін ув’язнення сповна і пізніше працював у одній з бібліотек уже Молдови. Історія підпалу стала відомою завдяки в основному українському самвидаву і, зокрема, пристрасній статті дисидента Євгена Сверстюка “З приводу процесу над Погружальським”, яка була надрукована за кордоном, а в Україні поширювалася з рук у руки підпільно⁴.

“Невмируще серце України живить історія, — писав Євген Сверстюк. — Вона народила Шевченка і тисячі національних героїв, і вони можуть знову воскреснути в кожному юнакові і дівчині. Ось чому історію України заховали від нас і стали випалювати її “каленим железом”...”

Євген Сверстюк звертав увагу на те, що імперська боротьба з національною історією ведеться широким фронтом не лише в Україні, а й у інших республіках СРСР, зокрема в Білорусі, Прибалтиці, Закавказзі, Середній Азії. На підтвердження цього автор наводить приклади також, вочевидь, організованих пожеж національних бібліотек в Ашгабаті (Туркменія) та Самарканді (Узбекистан), які, за його визначенням, так само були “кільцями чорносотенного ланцюга” [20].

...Проголосивши себе спадкоємицею СРСР, Російська Федерація перебрала також і колишню практику використання історії та, відповідно, видань

---

⁴ Радянські каральні органи намагалися усіляко протидіяти поширенню правди про підпал бібліотеки. Розповсюдження статті Євгена Сверстюка у львівській бібліотеці імені Василя Стефаника стало приводом порушення карних справ 1965 року проти Михайла та Богдана Горинів, Михайла Осадчого, Івана Геля, Михайла Косіва, Мирослави Зваричевської та ін. 1966 року було заарештовано і засуджено до п’яти років позбавлення волі у виправно-трудо-вих таборах суворого режиму працівника друкарні Анатолія Шевчука, який тиражував текст публікації [1].

історичної тематики. Після кількох років використання у процесі загальної освіти альтернативних посібників і підручників в історичний дискурс, констатує російська дослідниця Наталія Шатіна, поступово почали повертатися звичні раніше ідеологеми “могутньої держави”, “особливого шляху”, “провідної ролі” росіян [33].

Модератором процесу став сам Президент Росії Володимир Путін. Виступаючи на зустрічі з російськими істориками 27 листопада 2003 року в Російській державній бібліотеці, він заявив, що потрібно проаналізувати зміст шкільних підручників, адже “свого часу історики напірали на негатив, тому що було завдання зруйнувати стару систему... Нині ж у нас інше — творче завдання. При цьому необхідно зняти все лушпиння і піну, які за ці роки нашарувалися”, підручники ж “повинні виховувати у молоді почуття гордості за свою історію і свою країну” [17].

Активну участь у творенні російських підручників, покликаних “сприяти вихованню патріотизму, громадянськості, загальнонаціональної свідомості, історичного оптимізму”, взяли, окрім, природно, істориків, політтехнологи. “Взірцями” стали посібники для вчителів “Новітня історія Росії 1945–2006 рр.” та “Суспільствознавство. Глобальний світ в XXI столітті”, підготовлені колективом авторів на чолі із заступником директора Національної лабораторії зовнішньої політики Олександром Філіпповим і презентовані на Всеросійській науково-практичній конференції “Актуальні питання викладання новітньої історії та суспільствознавства” першим заступником глави адміністрації російського президента Владиславом Сурковим.

Видання фактично обґрунтовували ідеологію сильної влади. Містили вони також і позитивні оцінки діяльності Йосипа Сталіна, що викликало доволі-таки гостру дискусію у російському суспільстві. Суперечки, втім, не завадили Міністерству освіти рекомендувати посібники до використання. “Технологічність” видань засвідчив згодом і один з авторів посібників Леонід Поляков, який визнав, що книги — замовлення адміністрації Володимира Путіна, без уваги якого і кураторства Суркова цей проект не міг би відбутися [33]. Відповідно до, вочевидь, побажань замовників були розставлені і смислові акценти текстів, з яких читачі дізнавалися не лише про те, що Сталін — успішний менеджер, Брежнев — зіграв позитивну роль в історії Росії, окремі “деформації” історично виправдані, “Радянський Союз не був демократією, але він був орієнтиром і прикладом кращого, справедливого для багатьох мільйонів людей в усьому світі”, а й те, що практично кожна значуща подія пов’язана “з іменем і діяльністю президента В. В. Путіна” [19]...

Ідеологічні наголоси, пропоновані Кремлем, і далі визначали характер російського трактування історичних подій. Керуючись “москвоцентризмом”, Росії приписували значущі пам’ятки й досягнення інших народів СРСР, минуле яких змальовували з відверто імперських позицій. Незалежна Україна у вже “нових” виданнях поставала “неприродним державним утворенням, приреченим на швидку загибель”, українців оголошували “народністю”, Голодомори — “наслідками посухи”, героїв українських визвольних змагань різних років — “зрадниками” і “агентами ворожих держав”, Росію — “основним до-

нором” економічного розвитку України, у розпаді СРСР звинувачували “зовнішні сили” та ін. [13; 18].

У лютому 2013 року Володимир Путін виступив з новою “історичною” ініціативою — створення єдиного підручника з послідовним і узгодженим викладом російської історії для молоді. Невдовзі за справу взялося і Російське історичне товариство під началом голови Держдуми Росії Сергія Нарішкіна. Ідеологічно базисною для, так би мовити, “зачистки минулого” стала, як бачиться, також аналітична доповідь “Про проблеми викладання історії в російських навчальних закладах”, підготовлена фахівцями Центру політичної інформації Олексія Мухіна [15]. Обґрунтовуючи значення історії як важливого елементу національної ідентичності, автори документа стверджували, що історична свідомість росіян, яка поєднує колективну пам’ять, міфи та героїку, є об’єктом планомірного і цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу геополітичних суперників Росії, котрі прагнуть зруйнувати національну ідентичність і традиційні цінності в значній частині російської молоді, сформувати в неї націонал-сепаратистський та екстремістський світогляд. Ефективність таких політичних технологій була доведена, стверджували автори, інформаційно-пропагандистською кампанією проти СРСР, яка сприяла розпаду єдиної держави і встановленню на пострадянському просторі антиросійських політичних режимів. Доповідачі висловлювали занепокоєність просуванням альтернативних поглядів на складні історичні проблеми, які зводяться до приниження історичних заслуг Росії у звільненні світу від нацизму, реабілітації колабораціонізму і націонал-сепаратизму, засудження “імперської, шовіністичної політики Росії стосовно пригноблених народів, які населяли Російську імперію та СРСР”, пропагування рівної відповідальності Німеччини і СРСР у розв’язанні Другої світової війни. Стурбованість викликала і подекуди суто національний характер історіографії національних республік Росії, що, на думку авторів, формувала у молоді уявлення про Росію як “жорстоку імперію, чия колоніальна політика і етнічний терор на всіх історичних етапах були спрямовані на насильницьку асиміляцію представників конкретного титульного етносу та їх експлуатацію”. До “тенденційних” видань були зараховані, зокрема, посібники “Історія Кабарди та Балкарії” Кашифа Унежева, “Історія Осетії з найдавніших часів до кінця XIX століття” Марка Блієва, “Історія марійського народу” Ксенофонта Санукова, “Історія Башкортостану XX століття” Марата Кульшарипова та ін. Завершуючи свій аналіз, автори доповіді пропонували творцям спільного для всіх підручника з історії також і, вочевидь, наріжне соціальне завдання, а саме — “доведення до молоді російських регіонів очевидних переваг проживання в єдиній і незалежній країні” [15].

Битви за минуле розгорілися і в незалежній Україні. Протистояння на історичному полі позначилось насамперед у відмінностях трактування історичних подій та постатей, їхнього місця й значення в історії, навіть належності знакових людей до того чи іншого народу, часто формою такого дискурсу, де були задіяні політики та науковці обох країн.

У 2007 році Президент України Віктор Ющенко ініціював видання книги про видатних українців, їхній внесок у розвиток світової науки, техніки, освіти й культури. Така книга — “Що дала Україна світові” була підготовлена доктором історичних наук Володимиром Сергійчуком і видана в 2008 році [22]. Пізніше презентації видання відбулися в різних країнах. Одним із важливих гуманітарних проектів за президентства Ющенка стало і видання багатотомної Національної книги пам’яті, присвяченої жертвам голодоморів в Україні, у промоції якої Президент взяв участь особисто. Своє бачення історії та реалій запропонували і опоненти Віктора Ющенка. Того ж таки 2008 року побачила світ російськомовна книжка Дмитра Табачника та Георгія Крючкова “Фашизм в Украине: угроза или реальность?”, в якій автори твердили, що український Президент сприяє фашизації України і утвердженню в ній націоналістичної диктатури [12]. Трохи згодом за підтримки російського Фонду “Президентський центр Б. М. Єльцина” побачила світ і книга “Очерки истории Украины” за редакцією академіка НАНУ Петра Толочка. Це видання, зазначив сам науковець, було задумане як альтернатива підручникам, підготовленим за часів президентства Ющенка, і мало за мету обґрунтувати ідею спільності історії українців та росіян.

Цілком визначеного характеру “історична” політика в царині книготворення набула з приходом до влади проросійського режиму Віктора Януковича. Одним із перших кроків нового міністра освіти Дмитра Табачника став перегляд раніш виданих шкільних підручників з історії, у які були внесені зміни. Так, “Другу світову війну” знову переінакшили на “Велику вітчизняну”, розповідь про діяльність Організації українських націоналістів скоротили з кількох абзаців до одного речення, було вилучено згадування про загибель Романа Шухевича та Степана Бандери. Суттєво скоротили також і розповідь про Помаранчеву революцію, якій відвели лише два абзаци. Натомість, повідомила “Українська правда”, у підручнику з історії для учнів 11 класу з’явилася біографія нового Президента України Віктора Януковича, знання якої стало обов’язковим також і для “зовнішнього незалежного оцінювання” знань випускників [6].

Нововведення торкнулися також і шкільних підручників з літератури, з яких вилучили твори про Голодомор, зокрема раніш пропоновані для вивчення в старших класах романи Уласа Самчука “Марія” та Василя Барки “Жовтий князь” (згадування про них вилучили також і з тестів ЗНО). Натомість з’явився розділ, присвячений російськомовним поетам. “Вилучено саме твори, які не просто є зразками високохудожньої літератури, а присвячені одній з найбільших трагедій українців, — коментував дії міністерства історик Володимир В’ятрович. — Це є свідченням цілеспрямованої державної політики і продовженням спроб Дмитра Табачника приховати сторінки української історії”.

На думку відомої письменниці Оксани Забужко, ревізія підручників стала “інтелектуальною крадіжкою в загальнонаціональному масштабі”, зіставною зі злочином проти України та її майбутнього [7].

Пізніше переглянули також навчальні програми і видання для молодших класів. З програми української літератури для п'ятикласників вилучили твори патріотичного спрямування — історичну повість Володимира Рутковського “Джури козака Швайки” та повість про сучасних дітей Зірки Мензатюк “Таємниця козацької шаблі” [26], а з підручників історії згадування про Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Франка та інших українських діячів. З історичних видань зникли також і смислові “державницькі” поняття. Так, замість “Київської держави” з’явилися “Київські князі”, а “Козацька республіка” і “Українська козацька держава” стали “Українським козацтвом у битвах та походах”. Як повідомили у міністерстві, зміни до навчальних програм були продиктовані прагненням зацікавити школярів вивченням історії, щоб не завантажувати їх складною інформацією [9].

Ревізуючи та фактично забороняючи українську історію, Дмитро Табачник популяризував російську. На чолі з міністром авторський колектив підготував книгу “Все про Росію” зі вступним словом міністра закордонних справ Російської Федерації Сергія Лаврова, яку поширили, зокрема, серед ректорів українських та російських вишів. Видання, звертає увагу історик Микола Томенко, створене з позицій російської версії історії й сповнене проросійських перекручувань минулого. Зокрема, нащадок козацького роду, уславлений український атлет, борець Іван Піддубний став чомусь росіянином, який “показав усьому світові, що найсильніші люди живуть в Росії”, понад те — “в самому імені непереможного борця чулася Росія” [29]..

Іншою ініціативою Дмитра Табачника стало створення спільного з Росією посібника “Україна та Росія на перехресті історії”, який повинен був запропонувати “синхронний” погляд вчених двох країн на минуле, з якого вилучили “дратівливі” сторінки історії. Видання, що побачило світ незначним накладом, викликало неоднозначні оцінки науковців. Якщо російські та проросійські налаштовані історики в Україні схвально зустріли посібник, то реакція української наукової спільноти була назагал іншою. Так, заступник директора Інституту історії НАН України Геннадій Боряк вбачив у створенні посібника “спробу знову повернути нас до єдиної держави без врахування національної ідентичності”, а участь окремих істориків України у підготовці видання назвав їхньою приватною справою [30].

На місцях намагалися протидіяти міністерському фактично українофобству. У Львові, приміром, міська рада виділила півмільйона гривень на фінансування підручника з історії України, який би містив невикривлені матеріали про історичні події. Також передбачили виготовлення плакатної видавничої продукції, що б висвітлювала теми, які, на думку депутатів, не включені або недостатньо представлені у навчальній програмі. До таких віднесли, зокрема, “бій під Крутами”, “діяльність УПА” та ін. [8]. Аби уникнути “зайвої”, на думку Міносвіти, самодіяльності науковців зі створення посібників, що були альтернативні до затверджених підручників, чиновники спрямували на головні управління освіти листа, яким зобов’язали погоджувати з міністерством усі видання, які використовуються у навчальному процесі. У листі йшлося також про персональну відповідальність керівників навчальних закладів за ви-

користання на уроках видань, що міститимуть факти, вилучені з офіційних підручників [25].

Проти “міністерських” видань виступили і окремі політичні сили, громадські організації. Бойкотувати підручники, рекомендовані Міносвіти, закликало, зокрема, Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, яке висловило впевненість, що “знищення української гуманітарної складової освіти — продуманий і підтримуваний ззовні план” [21].

Війни на історичному полі, на думку багатьох аналітиків, стали одним зі спускових гачків наступних драматичних подій на Півдні та Сході України, де також триває боротьба за Історію.

Джерела

---

1. *Бажан О.* Правда про “Справу Віктора Погружальського”, або Хто і чому здійснив підпал Державної публічної бібліотеки АН УРСР / Олег Бажан, Юрій Данилюк // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1997. — № 1–2/4–5. — С. 177–187.
2. *Бондар Ю. В.* Перша інформаційна. Правидавництво: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу : монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 560 с. — (Серія “Видавництво трансформацій”).
3. *Бондар Ю. В.* Свобода слова: книга і політика / Ю. В. Бондар. — Київ : Книжкова палата України, 2011. — 112 с.
4. *Горький А. М.* О литературе / А. М. Горький; [сост., предисл. и примеч. П. С. Строкова]. — Москва : Сов. Россия, 1980. — 479 с. — (Серия “Библиотека русской критики”).
5. *Дашкевич Ярослав.* “Учи неложними устами сказати правду”: історична есеїстка / Ярослав Дашкевич. — Київ : Темпора, 2011. — 828 с.
6. *Жигайло Андрій.* У підручник історії вписали біографію Януковича [Електронний ресурс] / Андрій Жигайло // Газета по-українськи. — 2011. — 20 верес. — Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/ukraine-newspaper/_u-pidruchnik-istoriyi-vpisali-biografiyu-anukovicha/400394
7. *Забужко* назвала Табачника “кишеньковим злодієм-“тихушніком” [Електронний ресурс] // УНІАН. — 2011. — 16 груд. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/583702-zabujko-nazvala-tabachnika-kishenkovim-zlodiem-tihushnikom.html>
8. *Замість* альтернативного підручника львівська влада видасть плакат [Електронний ресурс] // Укр. правда. — 2011. — 6 квіт. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/04/6/34675/>
9. *Из истории* Украины выбросили Хмельницкого [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический портал Inpress.ua. — Режим доступа: <http://inpress.ua/ru/society/6346-iz-istorii-ukrainy-vybroshili-khmelnitskogo>
10. *История* греческой литературы: в 3 т. [под ред. С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, З. Г. Гринберга, Ф. А. Петровского, С. И. Радцига]. — Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. — Т. 1: Эпос, лирика, драма классического периода. — 484 с.
11. *Історія* України: писемні та усні джерела. Повний урок [Електронний ресурс] // Портал Гипермаркет Знаний. — Режим доступу: http://school.xvatit.com/index.php?title=Писемні_та_усні_джерела_Повний_урок

12. *Крючков Г. К.* Фашизм в Украине: угроза или реальность? / Г. К. Крючков, Д. В. Табачник. — Харьков : Фолио, 2008. — 416 с.
13. *Охредько Олег.* Підручник з історії — головна зброя Росії / Олег Охредько // Дзеркало тижня. Україна. — № 10. — 2016. — 18–25 берез.
14. *Панкратова А. М.* Советская историческая наука за 25 лет / А. М. Панкратова // Двадцать пять лет исторической науки в СССР. — Москва; Ленинград, 1942. — С. 14–15.
15. *Подосенов Сергей.* Школьные учебники истории учат сепаратизму и экстремизму / Сергей Подосенов // Известия. — 2014. — 7 апр.
16. *Почепцов Г. Г.* Семиотика / Г. Г. Почепцов. — Москва : Рефл-бук; Веклер, 2002. — 432 с.
17. *Путин В. В.* Учебники истории должны воспитывать чувство гордости за страну [Электронный ресурс] / В. В. Путин // Грани.ру — Режим доступа: <http://www.grani.ru/Society/History/m.52082.html>
18. *Рудюк Сергій.* Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках / Сергій Рудюк // День. — 2011. — 18 верес.
19. *Рыбина Л.* Последний писк истории государства российского. В кратчайшие сроки подготовлен “правильный” учебник новейшей истории / Л. Рыбина // Новая газета. — 2007. — 24 сент.
20. *Сверстюк Євген.* З приводу процесу над Погружальським / Євген Сверстюк // Сучасність. — 1965. — № 2. — С. 78–84.
21. *Свобода* закликає бойкотувати новий підручник з історії [Електронний ресурс] // 7 днів. — 2013. — 28 січ. — Режим доступу: <http://7dniv.info/politics/17655-svoboda-zaklikae-boykotuvati-noviy-pidruchnik-z-istoriji.html>
22. *Сергійчук В.* Що дала Україна світові / В. Сергійчук. — Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. — 288 с.
23. *Смирнов В. П.* От Сталина до Ельцина: автопортрет на фоне эпохи / В. П. Смирнов. — Москва : Новый хронограф, 2011. — 504 с. — (Серия “От первого лица: история России в воспоминаниях, дневниках, письмах”).
24. *Сталин И. В.* Замечания по поводу конспекта ученика по истории СССР / И. В. Сталин, А. А. Жданов, С. М. Киров // Сталин И. В. Сочинения. — Т. 14. — Москва : Изд-во “Писатель”, 1997. — С. 40–42.
25. *Табачник* забороняє використовувати альтернативний підручник [Електронний ресурс] // Укр. правда. — 2012. — 10 жовт. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2012/10/10/96332/>
26. *Табачник* цензурує шкільну програму — Бригинець [Електронний ресурс] // Буквоїд. — 2013. — 18 січ. — Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2013/01/18/074947.html>
27. *Тихонов В. В.* Идеологические кампании “позднего сталинизма” и школьный учебник по новой истории [Электронный ресурс] / В. В. Тихонов // Электронный научно-образовательный журнал “История”. — 2012. — Т. 3. Вып. 7(15). — Режим доступа: URL: <http://www.history.jes.su/s207987840000222-3-2>
28. *Тихонов В. В.* Историческая наука 1920–1940-х гг. в контексте советской семиосферы (опыт первичного анализа) / В. В. Тихонов // “Стены и мосты” — III: История возникновения и развития идеи междисциплинарности: мат. межд. науч. конф. — Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т. — 2014. — 25–26 апр. — Москва: Академический проект; Гаудеамус, 2015. — С. 190–200.
29. *Томенко Микола.* З любов'ю до Росії: версія авторського колективу міністра Табачника [Електронний ресурс] / Микола Томенко // Укр. правда. — 2011. —

- 21 верес. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/21/6603543/>
30. *Українські* та російські вчені написали посібник з історії без Голодомору, УПА та Мазепи // Дзеркало тижня. — 2012. — 1 жовт.
  31. *Усачев А. С.* Из истории древнерусской книжности времени митрополита Макария: Великие минеи четьи и Степенная книга / А. С. Усачев // Древняя русь. Вопросы медиевистики. — 2007. — № 4 (30). — С. 35–43.
  32. *Ферро М.* Как рассказывают историю детям в разных странах мира / М. Ферро; пер. с фр. — Москва : Высш. школа, 1992. — 351 с.
  33. *Шатина Н. В.* Школьные учебники истории: политические технологии формирования будущего / Н. В. Шатина // Будущее нашего прошлого: мат. науч. конф., Москва, 15–16 июня 2011 г. / отв. ред. А. П. Логунов; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Фак. истории, политологии и права, каф. истории и теории ист. науки. — Москва, 2011. — С. 284–296.
  34. *Яценко Б. І.* Слово о полку Ігоревім як історичне джерело. Таємниці давніх письмен / Б. І. Яценко. — Київ : Вид. центр “Просвіта”, 2006. — 508 с.

Розглянуто проблематику створення і використання творів історичної літератури з метою цільового формування світоглядних установок, впливу на споживачів контенту у процесі здійснення політики.

The Author analysed issues of the creation and use of works of historical literature in case of formation of attitudes, the impact on consumers of content in the process of policy implementation.

Рассмотрена проблематика создания и использования произведений исторической литературы для целевого формирования мировоззренческих установок, воздействия на потребителей контента в процессе осуществления политики.

Надійшла 9 грудня 2016 р.